

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова
Інститут філології Бердянського державного педагогічного університету
Дніпропетровський національний університет
Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
Донецький національний університет
Жешувський університет (Польща)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

“Лінгвістика і літературознавство”

Міжвузівський збірник наукових статей

Випуск XV

**Київ
Освіта України
2008**

УДК 81'42+82 09(082.1)

ББК 94.3:81

A43

Друкується за рішенням Вченої ради Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету (протокол №7 від 25.01.2008 р.)

*Збірник включений до переліку наукових видань за дозволом ВАК України
(Бюлетень ВАКу. – 2000. – №2. – С. 74)*

Редакційна колегія:

Астаф'єв О.Г. – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Гасвська Н.М.** – кандидат філологічних наук, професор (Київ); **Грицик Л.В.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Гуляк А.Б.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Денисова С.П.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Задорожня Л.В.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Зарва В.А.** – доктор філологічних наук, професор (Бердянськ), *відповідальний редактор*; **Іванова Л.П.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Ковалів Ю.І.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Костенко Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Кочерган Ю.Ф.** – доктор філологічних наук, професор (Бердянськ); **Кочерган М.П.** – доктор філологічних наук, професор (Бердянськ); **Мазела Н.Р.** – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник-консультант Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (Київ); **Мережинська А.Ю.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Наснко М.К.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Погребенник В.Ф.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Погребна В.Л.** – доктор філологічних наук, професор (Запоріжжя), *заступник відповідального редактора*; **Семенюк Г.Ф.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Сивокінь Г.М.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Снітко О.С.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Ткаченко А.О.** – доктор філологічних наук, професор (Київ); **Харлан О.Д.** – докторант Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка (Київ), *відповідальний секретар*; **Христіанінова Р.О.** – докторант Інституту української мови НАН України (Київ), *заступник відповідального редактора*; **Циховська Е.Д.** – кандидат філологічних наук, доцент (Бердянськ); **Штось Г.М.** – доктор філологічних наук, професор (Київ).

A43 Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А. Зарва. – К.: Освіта України, 2008. – Вип. XV: Лінгвістика і літературознавство. – 432 с. ISBN 973-966-8847-84-4

У збірнику вміщено наукові статті із сучасних проблем компаративістики, функціонування традиційних сюжетів і вічних образів, дослідження міфологічної парадигми літератури, моделювання художнього простору; висвітлено деякі закономірності розвитку української літературної мови, питання лінгвістичної історіографії, мовної норми, формування правопису.

УДК 81'42+82.09(082.1)

ББК 94.3:81

ISBN 978-966-8847-84-4

ЗМІСТ

ЛІНГВІСТИКА

Проблеми сучасного мовознавства

Кричко О.А. (Бердянськ) Трагування проблеми мотивації мовних одиниць у сучасній лінгвістичній науці	7
Рябініна І.М. (Слов'янськ) Джерелознавство в історіографії українського та російського мовознавства XIX ст. – 30-х рр. XX ст.	22
Тищенко К.А. (Слов'янськ) Лінгвоісторіографи про методологію досліджень А.Ю. Кримського	28
Голуб О.М. (Слов'янськ) Історія українського консонантизму у викладі П.О. Бузука	34
Білявська Т.М. (Миколаїв) Проблема мовної норми в українському мовознавстві у другій половині XIX століття	40
Зубченко В.М. (Київ) Харківський правопис – феномен мовознавчої та культурологічної соборності	47
Юносова В.О. (Бердянськ) Правописні засади Олекси Синявського в контексті сьогодення	56
Брус М.П. (Івано-Франківськ) Словотвір фемінітивів у працях О.Н. Синявського	63
Димитрова-Маринова Д.Д. (Софія, Б'юлгарія) Кирил и Методий и формирането на етническото съзнание сред източно-православните славянски народи (върху материал от средновековните славянски ръкописи)	68
Школяренко В.І. (Суми) Діахронічний аспект дослідження фразеолгічних одиниць німецької мови VII–XVII століть	75
Присяжнюк О.М. (Київ) Системні відношення у лексико-семантичному полі візуального сприйняття	85
Камінський Ю.І. (Київ) Історичний аспект дослідження явища декомпресії	90
Кравченко Є.Г. (Донецьк) Зміна культуромовних орієнтирів і літературна норма	97

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Духовний вимір функціонування традиційних сюжетів і образів

Ильинская Н.И. (Херсон) Концепт духовного странничества в поэме Ю. Кузнецова "Сожествие в ад"	104
Акішнина І.М. (Луганськ) Рецепція образу Ісуса Христа художньо-біографічною прозою межі XX–XXI ст. на сторінках періодичних видань	113
Чикирис Н.В. (Івано-Франківськ) Біблійний сюжет розп'яття Ісуса Христа в художній інтерпретації Ернеста Хемінгуея	120
Бессараб О.В. (Харків) Сприйняття Марії Магдалени і Ісуса Христа крізь призму роману Дена Брауна "Код да Вінчі"	127
Черников И.Н. (Каменец-Подольський) Нарративный знак Антихриста в	

символистской исторической прозе Д.С. Мережковского	133
Домащенко А.В. (Бердянськ) "... До трагедии я не дорос..." (А.А. Блок)	141

Міфологічна парадигма художньої літератури

Погребенник В.Ф. (Київ) Рецепція традиційного сюжету й "світових" образів у поемі "Енеїда" Івана Котляревського	150
Наріжна Л.Г. (Харків) Неоміфологічні мотиви в романі Л. Первомайського "Дикий мед"	158
Хавкіна Л.М. (Харків) Традиційні сюжети і вічні образи як чинники міфотворення в сучасному українському рекламному дискурсі	165
Кремінська І.М. (Харків) Мотив відродження в п'єсі "Патетична соната" М. Куліша	171
Матвєєва Т.С. (Харків) Умирання: дихотомія зникнення – відродження (мотив близнюків: міф – література). За романом І. Франка "Лель і Полель"	178
Попович А.В. (Херсон) Танатологическая эмблематика в русской преромантической поэзии	188
Ніколова О.О. (Запоріжжя) Мотив двійництва в романі Перя Лагерквіста "Карлик"	197
Яшина Л.І. (Дніпропетровськ) Опозиція людина – не-людина в романах "Под знаком сверчка" В.В. Савченка та "Вовкулака" В. Дрозда	203
Соколовська А.А. (Кам'янець-Подільський) Концепція долі у творчості Т. Гарді та І. Нечуя-Левицького (на матеріалі роману "Мер Кестербріджа" Т. Гарді і повісті "Микола Джеря" І. Нечуя-Левицького)	208

Літературний герой і функціонування вічних образів

Бондарева О.Є. (Київ) Транзитивність літературного героя в новітній українській драмі (Стаття перша. Новітні драматургічні версії сюжетів про Дон Жуана і Дон Кіхота)	215
Мигун Т.М. (Київ) Образ Дон Кіхота в оніричному дискурсі (на прикладі прози М. Хвильового)	225
Тонких І.Ю. (Запоріжжя) Специфика трансформации традиционного сюжета в драме М. Цветаевой "Федра"	232
Дубенцова В.В. (Тернопіль) Шляхи трансформації міфологічного сюжету про Кассандру в ліричній традиції XIX–XX століть	240
Філоненко С.О. (Бердянськ). Архетип Попелюшки в сучасній "гламурній прозі" (на матеріалі роману Л. Вайсбергер "Диявол носить Прада")	246
Рубан А.А. (Слов'янськ) Міф про Орфея та його втілення у творчості Р.М. Рільке і Л.М. Андрєєва	257
Горболіс Л.М. (Суми) Модель поведінки Сави Федорчука й Родіона Раскольниковова (за творами О. Кобилянської "Земля" і Ф. Достоєвського "Злочин і кара")	261
Січкач О.М. (Запоріжжя) Розкриття психології маргінала у романах В. Дрозда "Катастрофа" та "Спектакль"	270
Держак Л.М. (Луцьк) Наративні стратегії зображення онтологічної сутності тілесності у прозі В. Підмогильного	277

Мотив – топос – символ

Харченко А.В. (Харків) Театральний мотив у романі В. Дрозда "Спектакль"	282
Галич О.А. (Луганськ) Корида в українській та зарубіжних літературах	288
Гурдуз А.І. (Миколаїв) Райдуга і fata morgana як символи соціальних сподівань в однойменних творах Д.Г. Лоуренса і М. Коцюбинського	296
Ніколаєнко В.М., Рибалко І.М. (Запоріжжя) Бестіарій В. Герасим'юка	302
Новик О.П. (Бердянськ) Мариністичні образи в літературі бароко та українського романтизму	310
Лукашенко Т.І. (Київ) Пейзаж в образній системі художнього твору Є. Гуцала	316
Літвінова Ю.А. (Запоріжжя) Відображення духовної деградації суспільства в символіці метаморфізму новел М. Хвильового та Ф. Кафки	321
Акулова Н.Ю. (Харків) Хронотоп дороги в ліро-імпресіоністичній прозі М. Івченка і А. Чехова (на матеріалі творів "До землі (Лірика осені)" М.Івченка та "На подводе" А. Чехова)	330
Кравець О.М. (Харків) Міфотопос роману Джона Апдайка "Іствіцькі відьми"	337
Андрійченко Н.М. (Київ) Символ як елемент поетики у М. Гоголя та Е. По	345

Моделювання художнього простору в літературі

Ничко О.Я. (Тернопіль) Флоренція та флорентійці у мандрівних записках Джона Стейнбека італійського періоду	352
Деркачова О.С. (Івано-Франківськ) Образ України та українців у поезії Василя Слапчука	358
Циховська Е.Д. (Бердянськ) Міфологізований світ поеми "Hellada Scytyjska" Ю. Лободовського	365
Вознюк О.М. (Львів) Візія України у збірці "Золота грамота" Юзефа Лободовського	371
Климчук О.В. (Херсон) Семантика символу "Суоми" в "Евромомане" С. Юрьєнена	377
Кудря Н.Б. (Харків) Символіка просторових образів у повісті "Вертеп" А. Любченка	384
Глінянович К. (Краків, Польща) Формування міфу "втрачених земель" у історико-літературних дослідженнях польської кресової літератури ХХ ст.	391

Актуальні питання літературознавчої науки

Сподарець М.П. (Харків). Рецептивні моделі в компаративістиці: "Вальдшнепи" М. Хвильового і проблеми інтерпретації	397
Поплавська Н.М. (Тернопіль) Стильова парадигма української полемічної публіцистики кінця XVI – початку XVII ст. як основа зародження барокової поетики	404
Постолова І.В. (Харьков) Ключевые концепты романа Генриха Белля "Ангел молчал"	414
Довжок Т. (Київ) Еволюція та особливості функціонування польської повоєнної прози пограниччя	420

Рецензії

Філатова О.С. (Миколаїв) Інтертекстуальне прочитання творчості українських письменників 20-х років XX століття (С.С. Журба "Українська проза 20-х років XX століття: текст та інтертекст". – Тернопіль, 2006) 430

ЛІНГВІСТИКА

Проблеми сучасного мовознавства

УДК 8127

Крижко О.А.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ТРАКТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

Мета даного дослідження – проаналізувати проблему мотивації мовних одиниць як співвідношення мовного знака та значення в сучасній лінгвістичній науці. У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) визначити поняття мовного знака, його основних характеристик та знакового значення; 2) розглянути погляди мовознавців на поняття мотивації.

Незважаючи на те, що розуміння довольності / недовольності, умотивованості / неумотивованості мовного знака неодноразово пояснювалося в мовознавчій літературі [22], єдиної думки щодо цього питання до цього часу немає. Певною мірою це пояснюється специфікою самого мовного знака, яка зумовлена, передусім, його асиметричною природою. Будь-які фактори зміни завжди призводять до зсуву відношень між означуваним і означуючим.

Специфіка мовного знака відображається в таких його властивостях:

1. Мовні знаки відрізняються від знаків інших семіотичних систем тим, що вони в системі мови або мовлення є базою для породження нових знаків. Новий знак є результатом асиметричного розвитку означуючого, означуваного й знакової функції.

2. Мовні знаки, на відміну від інших знакових систем, не лише маніфестують інформацію, але й беруть активну участь у її породженні, тобто формують поняття для цієї інформації.

3. Сфера їх поширення не обмежена й охоплює всі ділянки людської діяльності, тобто є засобом когнітивного освоєння дійсності.

4. Означуване мовних знаків завжди детермінується певною предметною співвіднесеністю. Вони самі матеріальні, тобто мають звукову оболонку.

5. Оскільки відношення людини до пізнаваного предмета є непрямим, а опосередкованим, то таким посередником є звуковий образ мовного знака. Усе це дає можливість розглядати форми всесвіту як первинну матерію, що є причиною і стимулом до виникнення мовного знака, внаслідок чого звукові образи мовних знаків визначаються як похідні, вторинні [31].

У мовному знаку виділяють такі ознаки: 1) соціальність відтворення і спроектованість на екран суспільного життя; 2) чуттєве сприймання як матеріальної одиниці; 3) субститут

УДК 821.111

Постолова И.В.,
аспирант,
Харьковский национальный
университет им. В.Н. Каразина

КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПТЫ РОМАНА ГЕНРИХА БЕЛЛЯ “АНГЕЛ МОЛЧАЛ”

Произведения Генриха Белля одними из первых стали издаваться массовыми тиражами в послевоенной Германии. Литература страны, потерпевшей сокрушительное поражение во второй мировой войне, находилась в плачевном состоянии, она нуждалась в новых подходах, идеях и методах письма, и молодой писатель привнес то новое, необычное, резкое, в ожидании которого находилась читательская аудитория. Его проза явилась ключевой для формирования всей современной литературы возрождающегося из пепла руин немецкого государства. Позднее Генрих Белль заслужил уважение и признание своего таланта не только со стороны отечественной читающей публики, но и мировой общечеловечности, как выдающийся писатель, неустрашимый борец за права и свободы человека, “совесть нации”.

Исследованием различных аспектов творчества Генриха Белля занимались такие известные отечественные и советские литературоведы как Д. Затонский [4], К. Шахова [12], М. Рудницкий [10], Т. Мотылева [8], И. Млечина [7], но при этом любые вопросы, имеющие отношение к религиозности в произведениях писателя, ими затронуты не были. В отличие от отечественной критики, критика зарубежная не считала подобные темы неким литературоведческим табу. Особо следует отметить исследования Х. Бернгарда [16], Г. Молинга [19], К. Амери [13], Р. Аугштайна [14], В. Гротманна [18], В. Гроте [17], Г. Вирта [20], посвященные христианской символике в романах Генриха Белля. К сожалению, эти исследования носят неполный характер, так как в них рассматриваются далеко не все романы писателя, кроме того, они написаны без учета новейших научных тенденций, которые предполагают объединение таких дисциплин, как литературоведение и лингвистика, в едином филологическом анализе.

В последнее время мысль о том, чтобы объединить литературоведческий и лингвистический анализы в единый филологический с целью всестороннего охвата текста, все чаще встречается в научных кругах. Как пишет Л. Бабенко, “сегодня общепризнанным является понимание того, что не может быть одностороннего анализа текста и объяснения его природы на одном основании и что естественным и актуальным является формирование <...> новой интегральной научной дисциплины, которую в последнее время принято определять как филологический анализ текста” (разрядка автора. – И.П.) [1, 11].

В наши дни особый толчок к развитию получила когнитивная лингвистика вследствие достижения системного подхода в изучении языка посредством слияния антропологической, функциональной и психолингвистики. В когнитивном направлении изучения текста базовыми понятиями являются “концепт”, “концептосфера”, “концептуализированная область”. По мнению Е. Кубряковой, “концепт – сущность ментальная прежде всего, изучается в связи с процессами говорения и понимания как процессами взаимодействия психических субъектов” [5, 3], взаимодействие же между собой таких субъектов литературного процесса, как автор и

читатель, является ключевым моментом в нем. Конечно же, следует отметить, что до окончательного формирования такой научной дисциплины, как когнитивная лингвистика еще очень далеко: "концептуальная картина (или модель) текста – понятие развивающееся" [3, 14]

Язык входит в концептосферу культуры, связь между ними неразрывна, поэтому, "концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека" [11, 40]. Концепты присутствуют в культурном сознании постоянно, они являются воплощением определенных идей: "свобода", "справедливость", "любовь", "воля", "вера", "победа" и т. д. Д. Лихачев отмечает их универсальность, отношение к сфере общечеловеческого: "Концепт – универсалия человеческого сознания <...> Многократное обращение к нему способствует формированию ассоциативного поля, границы которого в сознании субъекта определяются "культурной памятью", причастностью к духовной традиции" [6, 10].

Концепт не может быть однороден: с одной стороны, каждая историческая эпоха несет в себе новый оттенок его первоначального смысла, а с другой, его новые оттенки могут возникать благодаря неоднородности самого общества и различных сфер применения концепта. Концептуальный анализ заключается в том, чтобы выявить по возможности всю парадигму культурно значимых концептов и очертить их концептосферу, включающую в себя все компоненты ментального пространства данного концепта. В ходе анализа нам представляется необходимым выявить ключевой концепт, содержащий в себе "ядро индивидуально-авторской художественной картины мира, воплощенной в отдельном тексте или в совокупности текстов одного автора" [1, 58].

За сорок восемь плодотворных лет Генрихом Беллем было написано девять романов, множество рассказов, несколько повестей и пьес для радио. Его произведения "Ангел молчал" ("Der Engel schwieg", 1951) и "Женщины у берега Рейна" ("Frauen vor Flusslandschaft", 1985), являются своеобразными границами творчества писателя, так как "Ангел молчал" – это первый, можно сказать пробный, роман Генриха Белля (он был издан гораздо позднее своего написания в 1992 году), а роман "Женщины у берега Рейна" завершает перечень произведений писателя (мастер писал этот роман, будучи тяжело больным человеком, и произведение вышло в свет уже после смерти писателя в 1985 году). Несомненно, что оба романа являются показательными, знаковыми, для всего творчества Генриха Белля. При их сравнительном анализе становится хорошо заметной эволюция творческих взглядов писателя, а также значительный рост его писательского мастерства на фоне все большего возрастания радикальности социальных воззрений автора, его критического отношения к современному обществу Германии.

Первый роман Генриха Белля "Ангел молчал" ("Der Engel schwieg") был начат еще в 1949 году, несколько раз подвергался переработкам, но так и не был издан, потому что писатель уже преступил к работе над своим следующим произведением "Где ты был, Адам?". "Ангел молчал" состоит из девятнадцати относительно кратких глав без словесных названий, пронумерованных римскими цифрами. Повествование в романе ведется от третьего лица.

Уже в первой главе автор выносит на рассмотрение читателя ключевые концепты данного произведения: "ангел" и "хлеб" (здесь следует отметить, что у Генриха Белля ключевые концепты его произведений очень часто вынесены в заглавия этих произведений, а так как отдельные главы лишены словесного заголовка, то заглавие романа лишь подчеркивает значимость входящих в его состав концептов).

Действие романа начинается очень загадочно. Герой, которого читатель еще совсем не знает (имя, социальный статус), показан глазами стороннего наблюдателя, который видит его поднимающимся по ступеням разрушенного дома. Первые фигуры, которые он встречает на своем пути, неодушевленные. Это его тень, навстречу которой он движется, и статуя ангела, которую он вначале принимает за живого человека и очень пугается.

Таким образом, первым, кто встретился ему на пути в разрушенном войной городе, был "ангел". Встреча эта у Генриха Белля описана очень подробно: "Он (герой. – И.П.) почувствовал, что дрожит: справа, в темной нише стоял некто, совершенно неподвижный. Он попытался было что-то крикнуть вроде "алло", но голос от страха звучал совсем слабо, да и сердце стучало так, что было не до крика. Фигура в темной нише не шелохнулась. Она держала в руках что-то похожее на палку; когда он робко подошел поближе и понял, что это была статуя, сердце продолжало биться с той же силой. Он подошел еще ближе и в полутьме разглядел, наконец, каменного ангела с ниспадающими до плеч пышными локонами и лилией в руке. Он наклонился вперед так сильно, что его подбородок чуть не коснулся груди ангела, и долго, с непонятной радостью вглядывался в это лицо, первое, встреченное им в городе; каменное, ласково и жалостливо улыбающееся лицо ангела, а также его волосы были покрыты толстым слоем темной пыли, даже в углублениях его невидящих глаз лежали темные хлопья. Он осторожно, почти любовно сдул их и, тоже улыбаясь, смахнул пыль уже со всего лица и тут обнаружил, что улыбка у ангела гипсовая. После того как копия была отлита, налипшая на статую грязь придавала ее чертам благородство оригинала. Но он продолжал сдувать эту пыль, отчистил и длинные локоны, и грудь, и ниспадающие одежды, осторожными короткими выдохами освободил из-под нее и гипсовую лилию. Радость, произвешая его при виде улыбающегося каменного лица, все больше угасала, по мере того как все яснее проступали яркие, режущие глаз краски и золотые кромки одеяния – весь этот невыносимый глянец индустрии благочестия, и улыбка на лице ангела вдруг показалась ему такой же мерзкой, как чересчур пышные волосы. Он медленно отвернулся и направился в вестибюль, чтобы поискать вход в подвал" [2, 5–8], "...er fühlte, daß er zitterte: rechts in der dunklen Nische stand jemand, jemand, der sich nicht bewegte; er versuchte, etwas zu rufen, das wie "Hallo" klang, aber seine Stimme war klein vor Angst, und das heftige Herzklopfen behinderte ihn. Die Gestalt im Dunkeln rührte sich nicht, sie hielt etwas in den Händen, das wie ein Stock aussah – er ging zögernd näher, und auch als er erkannte, daß es eine Plastik (Statue. – И.П.) war, ließ das Klopfen seines Herzens nicht nach: er ging noch näher und erkannte im schwachen Licht einen steinernen Engel mit wallenden Locken, der eine Lilie in der Hand hielt; er beugte sich vor, bis sein Kinn fast die Brust der Figur berührte, und blickte lange mit einer seltsamen Freude in dieses Gesicht, das erste Gesicht, das ihm in der Stadt begegnete: das steinerne Antlitz eines Engels, milde und schmerzlich lächelnd; Gesicht und Haar waren mit dichtem dunklem Staub bedeckt, und auch in den blinden Augenhöhlen hingen dunkle Flocken; er blies sie vorsichtig weg, fast liebevoll, nun selbst lächelnd, befreite das ganze milde Oval von Staub, und plötzlich sah er, daß das Lächeln aus Gips war. Der Schmutz hatte den Zügen die Hoheit des Originals verliehen, nachdem der Abdruck gegossen war – aber er blies weiter, reinigte die Lockenpracht, die Brust, das wallende Gewand und säuberte mit vorsichtigen, spitzen Atemstößen die gipserne Lilie – die Freude, die ihn beim Anblick des lächelnden steinernen Gesichtes erfüllt hatte, erlosch, je mehr die grellen Farben sichtbar wurden, der grausame Lack der Frömmigkeitsindustrie, die goldenen Borden am Gewand – und das Lächeln des Gesichtes erschien ihm plötzlich so tot wie das allzu wallende Haar. Er wandte sich langsam ab in den Flur hinein, um den Eingang zum Keller zu suchen" [15, 7–8].

Герой наталкується на статую ангела ще раз в середині тексту роману, він дивиться на неї, як на старого знайомих, радується зустрічі з нею, так як його "сознательна" життя почалась саме з цієї зустрічі. С ангелом у нього пов'язані позитивні спогади, які не могла заглушити гипсовість і аляповатість статуї. Тут слід додати, що всі діючі особи ранніх творів Генріха Белля, на відміну від героїв його наступних романів, глибоко віруючі, релігійні люди. Вони не тільки несуть щире віру в Бога в своєму серці, але й чітко дотримуються установлених католицької церквою релігійних ритуалів, поважають їх і дуже охотно підчиняються загальноприйнятим церковним канонам. Для героя роману "Ангел молчав" концепт "ангел" втілює в собі все найкраще, пов'язане, з однієї сторони, з релігійною сферою, близькості до божественного, а з іншої – з сферою позитивно забарвлених людських емоцій, теплотою людського спілкування.

Якщо розглядати концепт "ангел" з точки зору релігійної сфери, то слід зауважити, що в словнику біблійних термінів і понять слово "ангел" трактується як "особливий вид розумних істот". Ангели в власному значенні слова – істоти іншого порядку, ніж люди: вони оточують Бога; або Бог користується ними як зброєю в керуванні світом; через них він допомагає окремим людям і народам (Мат. 1:20; Дан. 10:13) [9, 19].

Концепт "ангел" в тексті роману оточують такі характеристики, як *"лицо, перше. зустрічене їм (героєм. – І.П.) в місті"* і *"ласково і жалостливо усміхаючеся лице ангела"*, а трепетне ставлення героя до статуї ангела підкріплюється наступними фразами: *"довго, з незрозумілою радістю вдивлявся"*, *"він обережливо, майже любовно сів на них (хлопця. – І.П.) і, теж усміхаючись, махнув пилем уже по всьому обличчю"*, *"радість, пронизлива їм при вигляді усміхаючогося каменного обличчя"*.

В останній, дев'ятнадцятій, главі роману "Ангел молчав" статуя ангела предстала перед героєм (і читачем) в зовсім іншому ракурсі. Це мармуровий ангел, повернений в результаті одного з вибухів війни обличчям до кладбищенської бруди, який ставиться мовчливим свідком розмови двох негативних персонажів твору. Ангел лежить, відбивши свій мармуровий меч, і автор порівнює його з пораненим солдатом. В цьому заключительному фрагменті оповідання закріплена дихотомія концепта "ангел": з однієї сторони, статуя виступає як об'єкт, свідчення руйнівності військових дій, а з іншої – в очах героя ангел сам є суб'єктом безпорадним свідком, безсилним хоч яким-то способом змінити відбуваюче. Мармуровий ангел не в змозгу протидіяти планам пані Комперца і доктора Фішера і лише повільно занурюється в липку бруди. Цей образ є одним з найтрагічніших образів у всьому творі Генріха Белля.

Таким чином, концепт "ангел" виведений в заголовку твору, відкриває і замикає собою оповідання, зустрічається в середині тексту. Крім цього концепта, як в самому початку роману, так і в наступних главах автором використовується концепт "хліб". Хліб є одним з основних продуктів харчування людини навіть в спокійне мирне час, а в пору соціальних лих отримує важливе значення для підтримки життєдіяльності організму. Крім того, хліб виступає певним символом їжі, її квінтесенцією. Не даром народна прислів'я гласить, що хліб – всьому голова.

В самому початку оповідання читачеві невідомо ім'я героя, автор називає його просто "він". Ім'я у "нього" з'являється тільки після того, як герой поїв хліба, утопив свій голод. Це дуже показово, так як істота, живе тільки основними інстинктами, не

может носить имя, поэтому автор представляет читателю Ганса, только когда тот обрел человеческие черты. Внутренняя речь героя только о хлебе. До того, как он получил хлеб, его диалоги с монахиней отмечены краткостью, некой обрывистостью, неуверенностью, и только после второго куска хлеба герой начинает строить свои фразы осмысленно, он замечает детали обстановки, в которой он очутился. До момента насыщения героя хлебом повествование ведется сторонним наблюдателем, теперь же мы видим происходящее глазами Ганса. Вместе с именем автор присваивает герою и его собственную точку зрения. Так, герой начинает замечать малейшие подробности внешности, например, доктора: "... Ганс заметил, что пальцы у него *толстые и желтые*, а ноги *ломкие*" [2, 16], "... Hans sah seine *gelben dicken Finger, die splissigen Nägel*" [15, 15].

Героя гораздо больше волнует возможность получить хотя бы малюсенький кусочек хлеба, чем известия о том, что война, наконец, закончилась и наступил законный мир: "Ганс отпраздновал наступление мира, сидя на помойном ведре, *вдумчиво* и *торжественно* жуя хлеб и пересчитывая сдачу, полученную у булочницы" [2, 70], "... er feierte den Beginn des Friedens auf einem Mülleimer sitzend, indem er *vorsichtig* und *feierlich* seine Brotscheiben aß und nachdenklich die Groschen zählte, die er von der Bäckerin zurückbekommen hatte..." [15, 56]. Слова "вдумчиво" и "торжественно" относятся именно к процессу поглощения пищи, но никак не к новостям о мире.

Концепт "хлеб" выступает своеобразным критерием, в соответствии с которым в произведении происходит деление на положительных и отрицательных персонажей. Те, кто ценит хлеб, дорожит им и понимает его огромное значение для голодного человека, относятся к группе персонажей, пользующейся симпатиями автора, а доктор Фишер и подобный ему тип людей, в чьей власти накормить голодного, но которые ни минуты не будут колебаться, прогоняя его со своего порога, вызывают у автора негодование и презрение.

Таким образом, в романе "Ангел молчал" следует выделить два ключевых концепта "ангел" и "хлеб", обладающие обширными концептосферами, широко представленными в тексте повествования. Так как роман является первым произведением Генриха Белля, то его концепты во многом определили дальнейшее творчество писателя – концепт "хлеб" присутствует еще в нескольких из них ("Дом без хозяина", "Хлеб ранних лет" и т.д.).

Данная статья является частью более обширного исследования и открывает перспективы для дальнейшего изучения творчества великого немецкого писателя Генриха Белля с точки зрения концептосферы его произведений.

Литература

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин, – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
2. Белль Г. Ангел молчал: Роман: Пер. с нем. – М.: Текст, 2001. – 237 с.
3. Бурвикова Н.Д. Текст как объект лингвистического исследования в аспекте описания и преподавания русского языка как иностранного // Лингвистические и методологические проблемы преподавания русского языка как неродного. – М., 1991.
4. Затонский Д. Проповедник из Кельна: Г. Белль – человек и писатель // Литературное обозрение. – 1990. – №5. – С. 30–36.
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – №4.
6. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т.52. – №1.
7. Млечина И.В. Идеологическая борьба и современная культура Запада. – М., 1988. – 293 с.

8. Мотылева Т.Л. ФРГ: О фашизме старом и новом. // Литература против фашизма: По страницам новейшей зарубежной прозы. – М.: Сов. Писатель, 1987. – С. 131–192.
9. Нюстром Э. Библиейский словарь. Мировая Христианская Миссия. – Торонто, Канада. 1989. – 532 с.
10. Рудницкий М.Л. Нравственные уроки Генриха Белля // Иностранная литература – М.: Известия – 1988. – №11 – С. 3–5.
11. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М., 1997.
12. Шахова К. О. П'ять німецьких лауреатів нобелівської премії з літератури. – К.: Юніверс, 2001. – 199 с.
13. Amery C. Eine christliche Position // In Sachen Böll: Ansichten und Einsichten. (Hrsg. Von Marcel Reich-Ranicki). – Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1968. – S. 119–137.
14. Augstein R. Der Katholik // In Sachen Böll: Ansichten und Einsichten. (Hrsg. Von Marcel Reich-Ranicki). – Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1968. – S. 97–118.
15. Böll H. Der Engel schwieg: Roman. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1992. – 216 s.
16. Bernhard H.J. Die Romane Heinrich Bolls: Gesellschaftskritik und Gemeinschaftsutopie. – Berlin: Rütten&Löning, 1970. – 374 s.
17. Grothe W. Biblische Bezüge im Werk Heinrich Bolls // Studia Neo-philologica. – 1973. – №45. – S. 306–312.
18. Grothmann W.-H. Die Rolle der Religion im Menschenbild Heinrich Bolls // The German Quarterly. – 1971. – №44. – S. 191–205.
19. Moling H. Heinrich Böll – eine christliche Position. Diss., Zürich. – 1974.
20. Wirth G. Heinrich Boll. Essayistische Studie über religiöse und gesellschaftliche Motive im Prosawerk des Dichters. – Berlin: Union Verlag, 1969. – 252 s.

Анотація

Стаття являє собою спробу знайти та охарактеризувати ключові концепти твору ("ангел" і "хліб"), які використовував відомий німецький письменник Генріх Бьолль у своєму романі "Ангел мовчав" ("Der Engel schwieg"), з метою розглянути його творчість з позиції об'єданого літературно-лінгвістичного аналізу. Особливу увагу було приділено висвітленню концептосфери для концептів "ангел" і "хліб", проведенню аналогії з іншими романами письменника.

Summary

The article presents an attempt to make deep analyzes of central concepts ("Angel" and "Bread") and their conceptual spheres in the novel "The Angel Was Silent" ("Der Engel schwieg") written by prominent German writer Heinrich Böll. These concepts were enlightened in order to show a review of writer's works with the help of both literary and linguistic analyzes. Much of attention was paid to depiction of conceptual spheres for concepts "Angel" and "Bread" and comparison with other novels of Heinrich Böll.

Ключові слова: концепт, концептосфера, ангел, хліб, герой, релігійна та емоціональна сфери, світосприйняття.

Key words: concept, conceptual sphere, angel, bread, hero, religious and emotional spheres, perception of the world.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

"Лінгвістика і літературознавство"

Міжвузівський збірник наукових статей

Випуск XV

Відповідальний редактор –
доктор філологічних наук, професор **Зарва В.А.** (Бердянськ)

Заступники відповідального редактора –
доктор філологічних наук, професор **Погребна В.Л.** (Запоріжжя),
докторант Інституту української мови НАН України **Христіанінова Р.О.** (Київ)

Відповідальний секретар –
докторант Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка **Харлан О.Д.** (Київ)

Відповідальна за випуск –
кандидат філологічних наук, доцент **Філоненко С.О.**

Відповідальна за комп'ютерну верстку –
Герман Н.В.

